

- ⁶ Устюгов Н.В. Из истории металлургии Поморья в первой половине XVII в. // Вопросы истории. - 1946. - №3. - С. 127.
- ⁷ Архив СПб ИИ ФИРИРАН. - Ф.3. - Оп.2; Ф.132. - Оп.2.
- ⁸ Там же. - Ф.3. - Оп.2. - Д.6,22,27,148-185; Ф.132. - Оп.2. - Д.494 и др.
- ⁹ Там же. - Ф.3. - Оп.1. - Д.11; Оп.2. - Д.208; Ф.132. - Оп.2. - Д.454,657.
- ¹⁰ Там же. - Ф.3. - Оп.2. - Д.22,80.
- ¹¹ Там же. - Ф.132. - Оп.2. - Д.351,414,494,647.
- ¹² Там же. - Ф.132. - Оп.2. - Д.1287, 1321, 1352-1366, 1438, 1443 и др.
- ¹³ Там же. - Ф.3. - Оп.2. - Д.66,93,148,156 и др.
- ¹⁴ Там же. - Ф.3. - Оп.2. - Д.312.
- ¹⁵ Там же. - Ф.3. - Оп.2. - Д.1294,1297 и др.

Ф.О.САМОЙЛОВ

З ІСТОРІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ХЕРСОНСЬКА БІРЖА В 1906-1914 РР.

Пошуки сучасною Україною оптимальних шляхів економічного розвитку зумовлюють необхідність вивчення та використання механізмів ринкової господарської системи. Одним з елементів цієї системи були і є біржі. Вони надають можливість реалізації великих партій товару (за зразками), сприяють залученню додаткових коштів (на вторинному ринку цінних паперів) для розвитку підприємств, крім того, на біржових торгах встановлюються валютні курси та ціни на різноманітні товари. Наукове дослідження історії бірж, що існували в Україні в дореволюційні часи, передумов їх виникнення, характеру та наслідків діяльності має чимале практичне значення для відродження традицій вітчизняного підприємництва.

Найбільш ґрунтовні праці, присвячені порівняльному аналізу біржового законодавства Росії та західних країн, висвітленню шляхів розвитку акціонерних товариств, використанню досвіду діяльності бірж Німеччини, Франції, Англії, побачили світ у II пол. XIX - напочатку XX ст.¹

За радянських часів біржова тематика фактично перестала досліджуватися. Повернення до цієї проблематики припадає на кінець 80-х - початок 90-х рр.²

Однак діяльність бірж України дореволюційного періоду лишається поза увагою дослідників.

В той же час з'ясування загальних закономірностей та регіональних особливостей біржового руху. його етапів має чимале науково-пізнавальне та практичне значення. Доступна джерельна база (матеріали преси, архівні документи, статистико-економічні огляди Херсонської губернії та звіти біржового комітету Херсонської біржі) дозволяє простежити етапи розвитку форм оптової торгівлі в місті, основні напрямки та результати діяльності Херсонської біржі тощо.

Оформлення названої біржі почалося ще в 90-ті роки ХІХ ст. на ґрунті розвинених, організованих на достатньо високому рівні форм оптової торгівлі в Херсоні. Про це неодноразово повідомлялося в публікаціях місцевої газети "Юг".³ Це були роки, коли швидке зростання виробничих сил імперії та потреби її промисловості висунили необхідність упорядкувати біржову торгівлю та біржові торговельні операції. Під впливом цієї потреби у 1893 р. при Департаменті Торгівлі та Мануфактур було створено нараду для вироблення заходів щодо впорядкування хлібної торгівлі на біржах. При цьому було порушено питання щодо реформи бірж та власне про видання загального для всіх бірж маклерського статуту. При відсутності загальноімперського зводу законів про біржі, їх функціонування підпадало під юрисдикцію Статуту торгового (статті 591-598 та 628-650).⁴

У відповідності з цим Статутом діяв і Херсонський хлібний ринок, який аж до 1902 року виконував роль посередника між внутрішнім ринком та двома ведучими експортними центрами на Чорному морі - Миколаєвим та Одесою. В означеному році, після попереднього проведення відповідних днопоглоблювальних робіт, які дозволили великим іноземним суднам заходити до місцевого порту, ситуація почала змінюватися на користь Херсону. Юридичне оформлення біржі стало питанням найближчого часу.

У серпні 1904 року з ініціативи міського голови М.Е. Беккера було скликано збори для уточнення критеріїв, які мали бути покладені в основу діяльності майбутньої Херсонської біржі, а також утворення спеціальної комісії, переважно з тамошнього купецтва для розробки статуту біржі у відповідності до чинного законодавства та згідно місцевих умов.⁵

Невдовзі на обговорення було запропановано проект Статуту, в якому біржа визначалася як "місце зібрання для взаємних зносин з будь-яких питань оборотів торгівлі та промисловості усіх осіб, що бажають здійснити на біржі оптову будь-чого купівлю чи продаж, а

рівно для укладання угод по фрахтуванню суден річкового чи морського плавання, як внутрішнього, так і закордонного, а також для отримання необхідної інформації”.⁶

На адресу херсонського губернатора надійшов ще один проект статуту біржі. Його автором був керуючий відділом Торгівлі Міністерства Торгівлі та Промисловості.

У процесі обговорення надісланих проектів було досягнуто компромісу і остаточний варіант статут поєднав ключові положення, формулювання обох проектів.

У статуті зазначалося, що розпорядчим органом були загальні збори біржового товариства. Членами останнього могли бути особи, які вносили щорічну (у 250 крб.) плату за відвідування біржі. В 1906 році таких було 140 осіб. Представником біржового товариства був біржовий комітет. “призначення якого полягає у підтриманні та розвитку місцевої торгівлі і промисловості, а також в поточному завідуванні справами біржі та господарською її частиною”.⁷

Біржовий комітет обирався на три роки і складався з 11 осіб: голови, 9 біржових старшин та старшого маклера. Крім керування діями біржового купецтва, біржовий комітет обстоював інтереси комерції перед урядовими колами, звертаючись до них з поданнями, скаргами, доповідями стосовно будь-яких проблем і вимагав їх задовільнення.

Враховуючи, що формування рівня цін на товари є однією з головних завдань біржі, окрему главу статуту присвячено біржовій котировці. “Складання біржових бюлетнів та їх оприлюднення покладається на спеціальну котировальну комісію - членів біржового товариства, що репрезентують всі галузі місцевої біржової торгівлі”.⁸

Після кожного біржового дня маклери зобов'язані були повідомляти необхідні для котировальної комісії відомості.

Деяко пізніше, 26 і 28 червня того ж 1906 року, були затверджені “Інструкція для Арбітражної Комісії” та “Інструкція про порядок прийому та звільнення біржових маклерів, корабельних маклерів, диспашера, аукціоніста та біржових експертів при Херсонській біржі”.

Головним призначенням Арбітражної комісії було “...визначення типу та якості товарів, які стали предметом спірних угод, а також для полагодження різного роду суперечок та непорозумінь, що виникли при виконанні біржових угод, як торгівельних, так і фрахтових”.⁹

З метою в'ясування характеру і наслідків аварій на морі, врахування витрат в цілому та обліку збитків кожної особи в результаті аварій при Херсонському порті ... призначається один диспашер з числа корабельних маклерів.¹⁰

Таким чином, на Херсонській біржі, як і на інших біржах імперії, були представлені такі професії: біржові маклери (торгували за комісійні з клієнтів та за свій власний рахунок); біржові аукціоністи (займалися головним чином торгівлею імпортованими товарами, які постачало митне відомство); біржові нотаріуси (оформляли різного роду протести по векселях); корабельні маклери (посередники між судовласниками - постачальниками вантажів та їх одержувачами); біржові диспашери (складали відомості оцінки збитків клієнтів); біржові експерти (вирішували спірні питання щодо якості товарів, цін та тенденції риху останніх).

Отже, за принципами побудови, структурою, правами та обов'язками посадових осіб Херсонська біржа була подібна до існуючих на той час відомих російських бірж.

Основними товарами, що визначали характер діяльності біржі, були хліб та ліс. Але відразу Херсонська біржа змушена була почати гостру конкурентну боротьбу за ринки збуту, сфери впливу з іншими біржами Росії, особливо регіональними - Одеською і Миколаївською. З метою зміцнення позицій Херсонської біржі її керівництво з самого початку ставило питання про розширення інфраструктури, технічного оснащення місцевого порту. Але тільки в 1908 році, після підтримки цієї ідеї Херсонською міською думою¹¹, Міністерство шляхів сполучень підготувало та внесло на розгляд Державної Думи законопроект про асигнування кредитів на покращення нижньої частини Дніпра, а також про виділення 1 млн. крб. на благоустрій набережної Херсонського порту за рахунок державної казни.¹²

Переплануванням Херсонської набережної передбачало збільшення площі порту, побудову елеватора, зерносховищ, залізничної колії. Біржовий комітет, спираючись на підтримку земських установ губернії, ставив питання не тільки про благоустрій порту, але й про будівництво в стислі строки залізничних колій від основних місць виробництва хліба в регіоні саме до Херсону.¹³

Конкуренти були занепокоєні значним підвищенням ролі Херсонського порту в регіональній оптовій торгівлі. Не випадково, Одеський комітет торгівлі та мануфактур відзначав з цього приводу: "... із здійсненням пропозицій про будівництво в Херсоні кам'яної

набережної та розширення порту конкуренція з боку Херсону стане для Одеси надзвичайно серйозною".¹⁴

Дійсно, зовнішньоторгівельний оборот Херсонського порту, не в останню чергу завдяки активній діяльності місцевої біржі, зростав вражаючими темпами. Якщо в 1902 році в порт прибуло всього 2 судна, було вивезено 35 тис. пудів хліба, то в 1907 році на 151 судні було вивезено 33 млн. 961 тис. пудів зерна, в 1910 році ці показники склали 229 та 55 млн. 904 тис. пудів відповідно.¹⁵

Кінцевими пунктами хлібних потоків з Херсону були переважно Роттердам та Гамбург, хоча постановки здійснювались також в Грецію, Італію, Австро-Угорщину, інші країни.

З літа 1914 року, в умовах різкого загострення міжнародної ситуації, експортна хлібна торгівля з Херсонського порту почала згортатися, а наприкінці липня, після відповідної заборони уряду, повністю припинилася.¹⁶

Таким чином, залучення нових джерел дозволяє встановити, що вже наприкінці ХІХ ст. в Херсоні почала діяти неофіційна біржа, розвивалися різні форми оптової торгівлі, переважно хлібом. Офіційне відкриття біржі в 1906 році завершило формування цілісної біржової системи в Північному Причорномор'ї.

ПРИМІТКИ:

¹ Див.: Безобразов В.П. Биржевые операции - М.,1856; Гаттенберг К.К. Законодательство и биржевая спекуляция.- Харьков,1872; Студентский М.С. Биржа. Спекуляция и Игра.- СПб.,1872; Тигранов А.Ф. Биржа, биржевая спекуляция и положительные законы деятельности, - Харьков,1879; Невзоров А.С. Русские биржи.- Вып.1-4.- Юрьев,1898-1901; Филлипов Ю. Биржа - СПб., 1912 та ін.

² Див.: Павлов С.В. Фондовая биржа и ее роль в экономике современного капитализма.- М.,1898; Иващенко А.А. Товарная биржа.-М.,1991; Черников Г.П. Фондовая биржа.-М.,1991 та ін.

³ Див.: Юг. Херсонская губернская газета.- 1898.-20 авг., 29 авг.

⁴ Свод законов Российской империи.-Т.ХІ.- ч.-2.-СПб-,1893.

⁵ Отчет о деятельности биржевого комитета при Херсонской бирже за 1906 год.- Херсон. 1910.- С.5.

⁶ Проект устава Херсонской биржи.- Херсон. 1904.-С1.

⁷ Устав Херсонской биржи.- Херсон, 1906.- С.10.

⁸ Там само. - С.18.

⁹ Инструкция для Арбитражной Комиссии.- Херсон, 1906.- С.13.

¹⁰ Инструкция о порядке определения и увольнения, правах и обязанностях биржевых маклеров, дисташера, аукциониста и биржевых экспертов при Херсонской бирже.-Херсон, 1906.-С.13.

¹¹ Див.: Отчет Херсонской городской управы за 1908 год. - Херсон, 1909.- С.348.

¹² Отчет биржевого комитета при Херсонской бирже за 1909 и 1910 гг. - Херсон, 1911.- С.114.

¹³ Див.: Протоколы и доклады съезда представителей мелкого кредита для рассмотрения вопросов об урегулировании хлебной торговли. - Херсон, 1909.- С.15.

¹⁴ Державний архів Херсонської області, ф. 180 (Херсонський порт), оп.1, спр.2, арк.11.

¹⁵ Статистико-Экономический обзор Херсонского уезда за 1910 год.- Херсон, 1911.- С.50-51.

¹⁶ Статистико-Экономический обзор Херсонской губернии за 1913 год.- Херсон, 1914.- С. 73-74.

А.М. ФЕСЕНКО

КРИЗИС НЭПА 1924 ГОДА: СУЩНОСТЬ И УРОКИ

“Мы вводим нэп всерьез и надолго.” - так провозглашали лидеры Советского государства - и прежде всего В.И. Ленин - в начале 20-х годов. И действительно, результаты, полученные страной в первые годы развития по этому пути, казалось, давали основания для такого долгосрочного планирования. Именно благодаря нэпу Советская страна сумела вырваться из тисков социально-экономического и политического кризиса 1921 года. И, более того, нэп стал не только прагматической реакцией руководства страны на кризис. Советские лидеры сумели раскрыть в, казалось бы, эмпирической политике глубокий творческий потенциал. На его основе была создана целая концепция переходного от капитализма к социализму периода для отсталой крестьянской России. В 1922-23 годах В.И. Ленин делает вывод о том, что через нэп можно обеспечить все необходимые материальные и культурные предпосылки для строительства социализма. Напомним, что вкратце эта идея предполагала использование кооперативно-рыночных рычагов для восстановления сельского хозяйства и мелкой промышленности и использование плана государственного